

САКРАЛЬНІ ТЕКСТИ СХОДУ

Г.В. Вертієнко

КЛИНКОВА ЗБРОЯ В МОЛОДШІЙ АВЕСТИ

Авестійська мова зафіксувала кілька термінів, які з різним ступенем вірогідності співвідносяться з клинковою зброєю: aṅhū-, akaui- (aku-?), aštrā- та karəta-. Пропонується аналіз цих слів та ставиться питання про можливість співвіднесення цих термінів зі зброєю іраномовних народів.

Вживане в *Яути* 13, 46 *haxax legomenon* aṅhū-, імовірно, має індоєвропейське коріння [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 739]. За класичним словником Хр. Бартоломе воно перекладається як “меч” [AirWb, 110] (можливо, від *ahū- “бойовий ніж; меч”? [Расторгуева, Эдельман 2000, 95]). Контекст у *Яути* 13, 46 все більш схиляє дослідників перекладати це слово як інший вид зброї, зокрема О.С. Ніколаєв подає переклад “тятива” [Nikolaev 2009, 462, fn. 4]. Однак більш вірогідним значенням слова aṅhū- є “лук”, тому що, виходячи з тексту, при використанні цієї зброї задіяні дві руки. За У.У. Меландрою, етимологія цього слова бере початок від і.-є. основи *os- – “кістка”, а відтак пропонується переклад aṅhū- як “компаративний лук з рогу та сухожилля” [Malandra 1973, 268–269].

За Е. Джексоном, слово akaui- (aku-?) (гіпотетично) позначає “knife, dagger, coultar” [Jackson 1894, 110], можливо, походить від і.-є. основи *²aka- – “гострий предмет, вістря, меч (?)” [Расторгуева, Эдельман 2000, 150–151]. Зазначене *haxax* вживане в *Яути* 1, 18 у переліку зброї. За Хр. Бартоломе має переклад: “Ножиці, ножицеподібна зброя” (“Scheere, scheerenartige Waffe”) [AirWb, 46], що сумнівно співвідноситься з клинковою зброєю. В авестійській ²aka- – “гак, шип” [AirWb, 45–46], відповідно, akaui- може позначати якусь гакоподібну зброю [Malandra 1973, 267–268].

Наступний термін – aštrā-, – використаний у Молодшій Авесті вісім разів: *Відевдат* 2, 6, 10; 4, 19; 14, 8, 18, 4; *Яут* 10, 112, 113; 5, 130. Перекладається за Е. Джексоном як “dagger, poniard, goad” [Jackson 1894, 110]; однак за Хр. Бартоломе – “Geisel, Peitsche, Knute” [AirWb, 263]¹, тобто переклад його як “нагайка, батіг” вірогідніший.

Найуживанішим словом, що, можливо, використане для позначення клинкової зброї, в Молодшій Авесті є karəta-. За класичним словником Хр. Бартоломе цей термін перекладається як “ніж”, “ніж-кинджал” або “кинджал” (“Messer, Dolch-messer, Dolch”) [AirWb, 454]. Більш широкий діапазон значень подає словник Е. Бахрамі: “різак”, “ніж” та “меч” (“cutter, knife” та “sword”) [Bahrami 1990, 1, 340]. У *Відевдामी* karəta- вжите чотири рази (4, 50; 7, 44; 14, 9; 17, 9–10), це слово зустрічається в п’яти *Яутах* (1, 18; 3, 6; 10, 40, 42, 131; 13, 72; 14, 27), а також один раз як складова епітета застосоване в есхатологічному творі *Хадохт-наск* (*Hadhokht Nask*, Fragm. Westergaard, 41):

Відевдат			
1	Vd. 4, 50	aiaṅhaēnāiš karətāiš ²	“залізними ножами”
2	Vd. 7, 44	karətō-baēšazōsca	“ніж, що лікує” ³
3	Vd. 14, 9	bitiio karətō	“друге – ніж/кинджал”
4	Vd. 17, 9	karətaiiasca	“...ножами”

Яшти			
5	<i>Yt. 1, 18</i>	nōiṭ karəta	“...ані ножем”
6	<i>Yt. 3, 6</i>	karətō-baēšazōsca	“ніж, що лікує”
7	<i>Yt. 10, 40</i>	karətaciṭ aēšam hufraiiuxta	“ножі їхні добре-разючі” ⁴
8	<i>Yt. 10, 42</i>	karəta	“ножем/кинджалом”
9	<i>Yt. 10, 131</i>	hazaŋrəm karətanam vaiiō dāranam	“тисячу ножів дволезових” ⁵
10	<i>Yt. 13, 72</i>	karətō hufraŋharštō	“ніж/кинджал добре-сікучий” ⁶
11	<i>Yt. 14, 27</i>	karətəm zaraniiō-saorəm	“ніж/кинджал золото-оздоблений”
Хадохт-наск			
12	Fr.W., 41 (“ <i>Yt. 22</i> ”)	karətō-dąsauu	“Той, хто гостроножий” ⁷

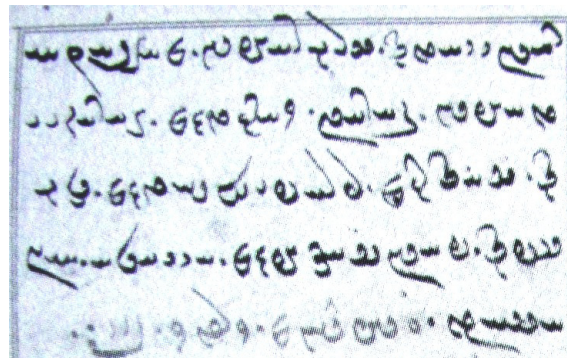
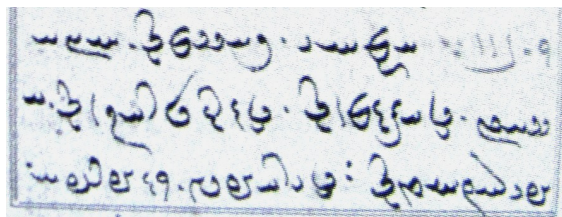
Дане слово зафіксоване в давньоперській (karta-), пехлеві (kārt-), согдійській (*kart(krt-), тохарській (kerte-), осетинській (kard-), перській (kard-) та інших [ИЭСОЯ, I, 571]. Ймовірно, під іранським впливом воно потрапило до слов'янських (дав.-рус. *кордь*) та угро-фінських (угор. *kard*, ханти *karta*) мов [ИЭСОЯ, I, 571]. Існування цього слова в скіфській мові підтверджується даними ономастики: Carthasis (ім'я брата скіфського царя за Квінтом Курцієм Руфом (*Hist. Alex. Magni.*, VII, 1))⁸. На можливість присутності цього слова в сарматському середовищі вказує ім'я Кáрдіос (Танаїда, Фанагорія) [Абаев 1979, 293]. У нартівському епосі меч-kard є зброєю героя Батраза [ИЭСОЯ, I, 571]. Ім'я цього персонажа веде походження від іранського військового божества Веретрагни [Герценберг 1970, 37–38].

У *Яшти* 14 зброю (karəta-) несе чоловік (vīra-), який є десятою (останньою) “інкарнацією” Веретрагни⁹.

Яшт 14, 27

(за рукописом E1 (1601)¹⁰, fol. 353v–354v)

[Kotwal, Hintze 2008, 416–417 = Geldner 1889, 211].

a(h)māi das(ə)mō ājasat	Йому вдесьте з'явився
vazəmnō vərəθraγnō	рухомий Веретрагна,
ahuraδātō vīrahe kəhrpa	Ахурою створений, в подобі Воїна ¹¹ ,
raēuutō srīrahe mazdaδātahe	сяючого ¹² , гарного, Маздою створеного,
baraṭ karətəm zaraniīō-saorəm	несучи кинджал золото-оздоблений,
frapixštəm vīspō-raēsaṅhem	вбраний усіма прикрасами ¹³ .
ααααθa ājasat...	Так з'явився...

Відомо, що Веретрагна був одним з найбільш популярних божеств та йому було присвячено найбільшу кількість зороастрійських храмів [Гиршман 1978, 71–72; Крюкова 2005, 83–84]. В елліністичні та римські часи античні джерела ототожнювали його з Аресом та Гераклом [Gnoli, Jamzadeh 1988, 4–5; Boyce, Grenet 1991, 62–65; Lipiński 1993, 127–134; Кузьміна 2002, 34, прим. 39], а в іранській астрології Сасанідського періоду Веретрагна втілював планету Марс [Gnoli, Jamzadeh 1988, 4; Чунакова 2004, 61]. Імовірно, що культ цього чи аналогічного божества мав значне поширення і серед інших іранських народів¹⁴, зокрема кочових. Звертає на себе увагу повідомлення Геродота про існування святилищ “Ареса” (скіфського аналога Веретрагни¹⁵?) в усіх областях Скіфії (*Herod.*, Hist., IV, 62). На особливе шанування Веретрагни в сакському середовищі можуть указувати кушанські монети, на яких він позначений іменем Орлаγνο (пор.: д.-гр. Ουραράννης) [Stein 1887, 159]¹⁶. Низка скіфологів та іраністів вказують на можливість відображення на витворах скіфо-сакського звіриного стилю певних зооморфних втілень Веретрагни¹⁷, відомих з 14 *Яуту*, а саме бика, вепра, птаха, коня, верблюда, фантастичного грифобарана тощо [Ghirshman 1977, 27–38; Кузьміна 2002, 17–18, 22–24, 28–29; Болтрик 1998, 80–82; Королькова 2006, 85, 117–118; Прохорова 2007, 51–58; Медведев 2008, 124; Дарчиев 2008, 143–161, 203–215; Гуляев 2010, 225; Кантарович, Грибкова 2011, 144]. Питання про можливість відображення антропоморфних інкарнацій Веретрагни в культовому мистецтві іраномовних номадів Євразії залишається дискусійним¹⁸, хоча припустимим його еквівалентом може виступати т.зв. “скіфський Арес”, який, однак, вшановується в його атрибуті – “старому залізному акінаці” (ἀκινάκης σιδήρεος ἀρχαῖος) (*Herod.*, Hist., IV, 62, 2)¹⁹.

Щодо вищенаведеного фрагмента *Яуту* 14, 27 хотілось би зупинитись на описі зброї в рядках 5–7 (за рукописом E1; 5–6 за К.Ф. Гельднером), що має розбіжності у перекладах.

baraṭ karətəm zaraniīō-saorəm
frapixštəm vīspō-raēsaṅhem

Фр. Шпігель [Spiegel 1864, 106]	bearing <u>a sword with a golden hilt</u> ²⁰ , adorned in every manner.
Ш. Д'Арле [Harlez 1881, 512]	portant <u>un glaive à poignée d'or, ornamenté</u> , possédant yout genre d'ornement.
Дж. Дармстетер [Darmsteter 1883, 238]	he held <u>a sword with a golden blade</u> , inlaid with all sorts of ornaments.
Е. Джексон [Jackson 1894, 109]	held <u>a sword chased with gold, embossed</u> , and inlaid with all sorts of ornaments.
Фр. Вольф [Wolf 1910, 261]	er führt ein mit <u>Gold eingelegtes Messer, ein verziertes</u> , mit allerlei Zierat versehenes.
В.С. Соколова (1950-е/2005) [Соколова 2005, 379]	Он носил <u>нож, выложенный золотом</u> , украшенный разными украшениями.
У.В. Меландра [Malandra 1983, 84]	He carried a <u>gold-inlaid, adorned, fully decorated dagger</u> .

І.М. Стеблін-Каменський [Авеста 1997, 346]	Златой клинок держащим, Что разукрашен весь.
Наш переклад:	Несучи кинджал, золото-оздоблений, вбраний усіма прикрасами ²¹ .

Отже, у своїх виданнях Фр. Шпігель, Ш. Д'Арле, Дж. Дармстетер і Е. Джексон віддають перевагу перекладу *karəta-* як “меч” (“glaive”, “sword”), а в перекладі І.М. Стеблін-Каменського вид клинкової зброї не уточнюється. У.В. Меландра розуміє слово як “кинджал” (“dagger”). Як “ніж” перекладає Фр. Вольф, до якого приєднується В.С. Соколова. Аналогічно перекладає *karəta-* і В.Ю. Крюкова в тексті *Videvdam* 14, 9, де подано перелік військового знаряддя [Крюкова 2005, 265], до речі, ця зброя тут названа другою після списа²².

Якщо іменник *karəta-* є сталим словом і не має різночитань у рукописах, то його якісна характеристика – двоскладовий прикметник *zaraniiō-saora* (в тексті у Зн. відм.) вживаний в Авесті лише в цьому випадку і друга частина слова *saora-* має два різночитання: *staora* (K16 (?) і K36 (1704) – Копенгагенська бібліотека університету), *sura* (J10 (1832) – Бомбейський рукопис).

Точне значення цього терміна від і.-є. основи **saora-* не встановлене. Фр. Шпігель вважав [Spiegel 1868, 626], що воно може бути з'ясоване через новоперські слова *سور* або *سول*. Е. Джексон виводить його із санскр. *ṣabāra-*, *cabala-*, *ṣavala-* – “кольоровий”, “барвистий” [AirWb, 1680] і співвідносить з авест. *zaraniiō-raēsa-* [Jackson 1894, 109, fn. 2] (за Хр. Бартоломе – “прикрашений золотом” (“goldgeschmückt”) [AirWb, 1679]). Переклад першої частини цього прикметника як “золотий” не викликав розбіжностей, однак у поєднанні з *saora-* дістав такі тлумачення: “mit Gold eingelegt, damaszirt” (Хр. Бартоломе) [AirWb, 1680], “a golden blade” (Дж. Дармстетер), “Gold eingelegtes Messer” / “нож, выложенный золотом” (Фр. Вольф, В.С. Соколова), “a gold-inlayed” (У.В. Меландра), “златой клинок” (І.М. Стеблін-Каменський). За Е. Бахрамі, однак, термін *saora-* має лише значення “the hilt (of a sword)” [Bahrami 1990, 3, 1399]. Втім, вже Фр. Шпігель сумнівався, чи йдеться тут про “лезо” (“Kligge”), чи про “руків'я” (“Griff”), віддаючи перевагу останньому [Spiegel 1868, 626 (27)]. Ш. Д'Арле також пропонує “ефес” (“poignée”) [Harlez 1881, 512].

У спеціальному дослідженні Е. Джексона доводиться, що *karəta-* – це *короткий меч* або *кинджал*, якому, на його думку, відповідає грецький термін *ἐγχέριδιον* / “кин-джал” [Liddell, Scott 1996, 475] стосовно перської зброї (*Herod.*, Hist., VII, 61) [Jackson 1894, 109–110]. Те ж саме слово *ἐγχέριδιον* вживане щодо зброї ближнього бою персів і масагетів (*Herod.*, Hist., I, 214). Згідно з Геродотом (*Herod.*, Hist., VII, 61, 1) та образотворчою традицією, в персів “кинджал” розміщувався на правому стегні (*δεξιόν μηρόν*). Отже, виникає питання про можливість співвіднесення *karəta-* з *акінаком*²³, який традиційно перекладають як “короткий меч”, але також і “кинджал” [Malandra 1973, 266, 267].

Назва зброї *акінак* (*ἀκινάκης* [Liddell, Scott 1996, 50]) не зафіксована в мові Авести [Malandra 1973, 267]. Це може пояснюватись тим, що корпус її текстів, зокрема *Яштів*, сформувався між X та VII ст. до н.е., тобто тоді, коли домінуючою зброєю в іранців залишався кинджал. Термін *акінак* (**akīnaka*)²⁴ може походити від і.-є. основи **aka-* – “гострий предмет, вістря, меч (?)” [Расторгуева, Эдельман 2000, 150–151]²⁵ або від **kai-* – “різати” [Malandra 1973, 267]. На думку Б.О. Литвинського, він має західноіранське походження [Литвинский 1968, 84; 2001, 222–243 Алексеев 1991, 271], про те, що *акінак* – перське слово, повідомляє словник Ліддела – Скотта [Liddell, Scott 1996, 50], втім, згідно з “Етимологічним словником іранських мов” Расторгуєвої – Едельман, “не исключено раннее заимствование культурного (военного) термина ‘меч’ в древние скифские диалекты из греческого и затем распространение его в другие языки по цепочке заимствований” [Расторгуева, Эдельман 2000, 150]. Отже, саме питання про розповсюджен-

ність у скіфському середовищі слова *акінак* є дискусійним і базується винятково на повідомленнях античних авторів (*Herod.*, *Hist.*, IV, 62, 70; *Luc.*, *Tox.*, 38). Цей же термін застосовується в класичних джерелах для визначення перських мечів (напр.: *Herod.*, *Hist.*, III, 118, 128; VII, 54; VIII, 120; *Xen.*, *An.*, I, 2, 27; *Hor.*, *Od.*, I, 27,5 (*acinaces*)). Є.В. Черненко довів, що між скіфськими та перськими акінаками були істотні розбіжності²⁶, що, на його думку, не дозволяє застосовувати термін *акінак* щодо скіфських мечів [Черненко 1979, 90–91; 1980, 30]. Натомість іншими дослідниками, зокрема А.Ю. Алексеевим, стосовно скіфських мечів використовується термін *акінак* як рівнозначний [Алексеев 1991, 271]²⁷. Окрім дволезових прямих мечів поширення в іраномовних номадів Євразії²⁸ мали і серповидні однолезові мечі – грецькі *махайри* [Алексеев 2006, 43–65] (*μάχαρι* [Liddell, Scott 1996, 1085]).

Отже, у зв'язку з характеристикою “священної зброї” іранського військового божества виникає питання: чи поширюється поняття *zaraniīd-saorəm* на лезо *karəta*? Існують приклади іранських кинджалів, повністю виготовлених із золота. Це, зокрема, кинджал з Келардашта (*Kalārdasht*) (близько X ст. до н.е.) [Singh, Khorasani 2012, 9]²⁹ або кинджал з Хамадана (Ахеменідський період) [Forgotten Empire... 2005, 233 (*no. 430*)]. Втім, на наш погляд, прикметник *zaraniīd-saorəm* може передавати характеристику не стільки самого леза *karəta*-, скільки його зовнішнього золотого оздоблення³⁰ – руків'я та піхов, точне давньоіранське визначення яких, натомість, невідоме [Jackson 1894, 109, *fn.* 2].

Якщо говорити про можливість співвідношення авестійського *karəta*- з тим чи іншим видом клинкової зброї іраномовних народів Євразії, то найбільш вірогідним буде його зіставлення з *церемоніальними кинджалами*³¹, оскільки особливості цієї зброї й деталі декору їхніх лез, руків'я та піхов на семантичному рівні мали концептуальний характер і були регламентовані міфологічними уявленнями.

¹ Пор.: [Стеблин-Каменский 2009, 12].

² Транслітерація за системою П.О. Шерво [Skjærvø 2003].

³ “(Arzt) der mit dem Messer kurit” [AirWb, 454].

⁴ Див.: [AirWb, 1831]. За І. Гершевичем – “well-discharged are their knives” [Gershevitch, 1959, 93].

⁵ Див.: [Gershevitch, 1959, 139; Malandra 1973, 271–272].

⁶ (Adj.) “gut losgelassen sva. Gut in Gang gebracht, geschwungen” [AirWb, 1829]. За У.У. Меландрою – “the well-thrown knife” [Malandra 1973, 272].

⁷ Найменування міфічного півня, ножі є метафорою його шпор [AirWb, 454]. Цей образ викликає асоціацію із зображенням орнітоморфних ніг божества на золотій пластині горита із Соболевої Могили (IV ст. до н.е.). Персонаж має ноги півня (зі “шпорами”) з гіпертрофованими кігтями.

⁸ За етимологією В.І. Абаєва, *kart-as* – “меч асів” [Абаєв 1979, 293, 281].

⁹ Ім'я *vəθraupa* перекладається як “Обороноздатний”, “Той, що долає опір”, “Переможний” (“Wehrhaftigkeit”, “Sieg”, “smiting of resistance”, “victorious” [AirWb, 1421; Gnoli, Jamzadeh 1988, 3]. Можливо, воно бере початок від загальноіндоіранського **Vr̥traghān* – “Знишувач ворожнечі” [Duchesne-Guillemin 1973, 125–126; Gnoli, Jamzadeh 1988, 4; Брагинский 1992, 233. Див. також: Benveniste, Renou 1934; Дрезден 1977, 352–353; Дюмезиль 2003, 125; Крюкова 2005, 82–83]).

¹⁰ *Khorda Avesta / Yasht Codex E1 – First Dastur Meherji Rana Library, Navsari (Gujarat, India)*.

¹¹ *vira* – “insbes. der wehrhafte, waffentragende, ‘Kriegsmann’” [AirWb, 1453]. На відміну від слова *paṛ* – “чоловік”, “людина”, – яке подається, зокрема, в *Yumi* 14, 17, що застосовувалося до жінок і дітей [AirWb, 1047], слово *vira*- використовувалося тільки для позначення дорослих чоловіків (тобто здатних носити зброю). У.В. Меландра дає переклад “hero” [Malandra 1983, 84].

¹² (Adj.) “reich”, “prächtigt”, “prunkvoll” [AirWb, 1484].

¹³ Див.: [AirWb, 817].

¹⁴ Щодо можливості існування культу Веретрагни в храмі Анахіти в городищі Еркурган (Узбекистан) епохи хіонітів див.: [Сулейманов 2010, 202].

¹⁵ На персоніфікацію “скіфського Ареса” як Веретрагни прямо вказують О.Є. Кузьміна та Л.А. Лелеков [Кузьміна 2002, 17–18, 22–24, 28–29; Лелеков 1979, 185]. На рівні припущення ця персоніфікація була також прийнята Л.А. Кемпбеллом та А.К. Акішевим [Campbell 1968, 73–74, 236; Акішев 1984, 92; див. також: Вертиєнко 2012, 41–52].

¹⁶ Крім того, М. Штейн припускає, що на монетах з крилатою богинею на ім'я *Oavivda / Oavivdo* в іконографії Нікі зображене особливе іранське жіноче божество переможності *vanaiiti urapatāt* (“victorious superiority”), що згадується в одному контексті з Веретрагнуою (*Ясна* 1, 6; *Вісперед* 1, 6; *Яшт* 14, 0) [Stein 1887, 159–160].

¹⁷ У 14 *Яшти* подано перелік десяти зооморфних і антропоморфних втілень (*кəнгра*) Веретрагни, з притаманними їм якісними характеристиками, в яких він з'являється Заратуштрі [Darmsteter 1883, 231]. В образі потужного Вітру (14, 2, 3), (мужнього) Бика (14, 7, 3), білого Коня (14, 9, 3), в'ючного (?) Верблюда (14, 11, 3), Кабана (14, 15, 3), П'ятнадцятирічного (14, 17, 3), Птаха Варегна (14, 19, 3), дикого Барана (14, 23, 3), войовничого Цапа (14, 25, 3) та сяючого Воїна (букв. дорослого чоловіка) (14, 27, 3). Вважається, що викладені в цьому тексті уявлення відбивають значно більш ранні, ніж зороастрійська стадія, релігійні уявлення щодо військового божества давніх іранців [Benveniste, Renou 1934].

¹⁸ Свого часу ми висловили припущення, що зображенням “скіфського Веретрагни” може бути орнітоморфне божество на вищезгаданій пластині горита із Соболевої Могили [Вертиєнко 2010, 93]. Хотілось би відзначити, що це божество має всі ознаки, що може отримати людина від Веретрагни (міць рук, гострий зір та ін. (див.: *Яшт* 14, 29)).

¹⁹ Пор.: [Мищенко 1882, 514; Дарчиев 2008, 15].

²⁰ Тут і далі підкреслення наші.

²¹ До значення *frarixštəm* див.: [AirWb, 817]; до *vīspō-raēsaŋhem* – [AirWb, 1468].

²² Як відзначалося, і Геродот згадує списи та кинджали як зброю персів і массагетів (*Herod.*, *Hist.*, I, 214, 2). Зазначимо, що подібне озброєння воїнів є характерним для близькосхідного регіону доби раннього залізного віку. Наприклад, згідно з повідомленням TCL XII 114 від 541 р. до н.е. з архіву храму Еанна в Уруці (Нововавилонський період), на озброєнні воїнів-лучників, що несли караульну службу, були списи, залізні кинджали, щити та луки з “аккадськими” та “кіммерійськими” стрілами [Дандамаєв 2009, 322–323].

²³ Припустимо, прототипами для скіфських коротких “мечів-акінаків” були біметалічні та залізні кинджали кіммерійської доби [Мелюкова 1964, 12–13].

²⁴ Пор.: согд. будд. *kyn'k* [*kīne*] – “меч”; хор. *dh'kynk* – “меч дахів” [Расторгуєва, Эдельман 2000, 151].

²⁵ Пор.: **3ad-* – “гострий” [Расторгуєва, Эдельман 2000, 151], **2aš-* – “гострий” [Расторгуєва, Эдельман 2000, 237].

²⁶ У перських акінаків перехрестя входить у піхви, чого не буває у скіфських мечів, бутероль перських акінаків більш широка та чітко відокремлена від піхов, бокові лопаті мають різну форму, скіфські мечі довші за перські акінаки [Черненко 1980, 29–30].

²⁷ Зазначимо, що згідно з підрахунками А.Ю. Алексєєва на 1991 р. кількість скіфських кинджалів та мечів-акінаків, винайдених у поховальних комплексах Північного Причорномор'я, є майже рівною (230 кинджалів та 239 залізних акінаків) [Алексєєв 1991, 279, *табл. 1*].

²⁸ Щодо озброєння номадів Центральної Азії раннього залізного віку див.: [Литвинский, Пьянков 1966, 36–52; История... 2004, 762, 764]. Зазначимо, що за Геродотом клинковою зброєю массагетів названі кинджали (*εγγυρίδιον*) (*Herod.*, *Hist.*, I, 214), тоді як Страбон вказує, що вони використовували *махайпу* (*Strabo.*, XI, 86).

²⁹ Наприкінці бронзового – на початку раннього залізного віку виробництво кинджалів з дорогоцінних металів, зокрема із золота, локалізувалось у Північному Ірані, тоді як у Луристані їх виготовляли переважно з бронзи та заліза, а знайдені тут вироби із золота та срібла були привозними [Талаї 2011, 115]. Згідно з класифікацією іранських кинджалів II – початку I тис. до н.е. за Х. Талаї (виділено 9 груп [Талаї 2011, 121–130]) золота зброя з Келардашта належить до 4-ї групи (довжина леза від 31 см до 46,5 см), яка відома переважно в Північному Ірані (Марлик, Келардашт, Емlesh), Талиші (Азербайджан) та Луристані [Талаї 2011, 125, *рис. 15, 20–23*]. До неї примикає 5-та група (леза до 54 см) – “мечі” [Талаї 2011, 125–126].

³⁰ Близьку за ідеологічним забарвленням ситуацію ми бачимо і в скандинавській середньовічній традиції, де при описах руків'їв “ідеальних мечів” використовуються такі характеристики, як “вбраний золотом”, “в різьбі золотій” (*Сага про людей з Лаксдаля*, 21; *Пісня про Хельгі, сина Х'єрвара*, 8, 9) [Лебедев 1991, 292–293].

³¹ Докладніше див.: [Вертиєнко 2013, у *друці*].

СКОРОЧЕННЯ

- ВДИ – Вестник древней истории. Москва.
 ИЭСОЯ – *Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка*. Т. I–IV. Москва, 1958–1989.
 МНМ – Мифы народов мира. Т. I–II. Москва, 1992.
 НАА – Народы Азии и Африки. Москва.
 AirWb – *Bartholomae Ch. Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg, 1904.
 OLA – *Orientalia Lovaniensia Analecta*. Leuven.

ЛІТЕРАТУРА

- Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка*. Т. I–IV. Москва, 1958–1989.
Абаев В.И. Скифо-сарматские наречия // *Основы иранского языкознания*. Т. 1. Древнеиранские языки. Москва, 1979.
Авеста в русских переводах. Санкт-Петербург, 1997
Акишев А.К. Искусство и мифология саков. Алма-Ата, 1984.
Алексеев А.Ю. Этюд об акинаках // *Клейн Л.С. Археологическая типология*. Ленинград, 1991.
Алексеев А.Ю. Акинак или махайра? (Мечи из раскопок Н.И. Веселовского у с. Шульговки в 1891 г.) // *Древности скифской эпохи*. Москва, 2006.
Болтрик Ю.В. Вепрь – один из символов скифского Ареса // *Скифы, Хазары, Славяне, Древняя Русь*. Международная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения проф. М.И. Артамонова. Санкт-Петербург, 9–12 декабря 1998 г. Тезисы докладов. Санкт-Петербург, 1998.
Брагинский И. Веретрагна // *МНМ*. Т. 1. Москва, 1992.
Вертієнко А.В. К семантике горита в представлениях ираноязычных номадов Евразии // *Східний світ*, 2010, № 4.
Вертієнко А.В. К персонификации скифского воинского божества в *Лис.*, Тох., 38 // *Східний світ*, 2012, № 3.
Вертієнко Г.В. Скіфська клинкова зброя та авестійське karata- // *Музейні читання. Матеріали наукової конференції “Ювелірне мистецтво – погляд крізь століття”* (12–14 листопада 2012 р., м. Київ). Київ, 2013 (у друці).
Гамкрелідзе Т.В., Иванов Вяч.Вс. *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*. Т. 2. Тбилиси, 1984.
Герценберг Л.Г. Xāmicī-Fyrd // *Актуальные вопросы иранистики и сравнительного индоевропейского языкознания*. Москва, 1970.
Гиришман Р.М. Религии Ирана от VIII века до н.э. до периода Ислама // *Культура Востока. Древность и раннее средневековье*. Ленинград, 1978.
Гуляев В.И. *На восточных рубежах Скифии (древности донских скифов)*. Москва, 2010.
Дандамаев М.А. *Месопотамия и Иран в VII–IV вв. до н.э. Социальные институты и идеология*. Санкт-Петербург, 2009.
Дарчиев А.В. *Скифский военный культ и его следы в осетинской нартиаде*. Владикавказ, 2008.
Дрезден М. Мифология древнего Ирана // *Мифологии древнего мира* / Пер. с англ. Москва, 1977.
Дюмезиль Ж. Клятва скифов // *Эпос и мифология осетин и мировая культура*. Владикавказ, 2003.
История древнего Востока: От ранних государственных образований до древних империй / Под ред. А.В. Седова. Москва, 2004.
Кантарович А.Р., Грибкова А.А. Золотая пластина из коллекции Музея исторических драгоценностей Украины и сюжет лежащего кабана в скифском зверином стиле // *ВДИ*, 2011, № 4.
Королькова Е.Ф. *Звериный стиль Евразии. Искусство племен нижнего Поволжья и южного Приуралья в скифскую эпоху (VII–IV вв. до н.э.). Проблемы стиля и этнокультурной принадлежности*. Санкт-Петербург, 2006.
Крюкова В.Ю. *Зороастризм*. Санкт-Петербург, 2005.

- Кузьмина Е.Е. **Мифология и искусство скифов и бактрийцев (культурологические очерки)**. Москва, 2002.
- Лебедев Г.С. Этюд о мечах викингов // *Клейн Л.С. Археологическая типология*. Ленинград, 1991.
- Лелеков Л.А. Ранние формы иранского эпоса // *НАА*, 1979, № 3.
- Литвинский Б.А. Оружие населения Памира и Ферганы в сакское время // **Материальная культура Таджикистана**. Т. 1. Душанбе, 1968.
- Литвинский Б.А., Пьянков И.В. Военное дело у народов Средней Азии // *ВДИ*, 1966, № 3.
- Литвинский Б.А. **Храм Окса в Бактрии (Южный Таджикистан)**. Т. 2. Москва, 2001.
- Медведев А.П. **Сарматы в верховьях Танаиса**. Москва, 2008.
- Мелюкова А.И. **Вооружение скифов**. Москва, 1964.
- Мищенко Ф.Г. К вопросу об этнографии и географии геродотовой Скифии // **Университетские известия**, 1882, № 9.
- Прохорова Т.А. Кинжал из кургана № 1 могильника “Дачи” как мифо-ритуальный символ // **Археологические записки**. Вып. 5. Ростов-на-Дону, 2007.
- Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. **Этимологический словарь иранских языков**. Т. 1. Москва, 2000.
- Соколова В.С. **Авеста. Опыт морфологической транскрипции и перевод / Подготовка материалов к изданию и редактирование** И.А. Смирновой. Санкт-Петербург, 2005.
- Стеблин-Каменский И.М. **Гаты Заратуштры**. Санкт-Петербург, 2009.
- Сулейманов Р. О Веретрагне // **Традиции Востока и Запада в античной культуре Средней Азии. Сборник статей в честь П. Бернара**. Самарканд, 2010.
- Талаи Х. **Археология и искусство Ирана в I тыс. до н.э.** / Пер. с фарси. Москва, 2011.
- Черненко Е.В. Персидские акинаки и скифские мечи // **Тезисы докладов на III всесоюзной конференции “Искусство и археология Ирана и его связь с искусством народов СССР с древнейших времен”**. Москва, 1979.
- Черненко Е.В. Древнейшие скифские парадные мечи (Мельгунов и Келермес) // **Скифы и Кавказ**. Киев, 1980.
- Чунакова О.М. **Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифических символов**. Москва, 2004.
- Bahrani E. **Dictionary of the Avesta** / Ed. by F. Joneydi. Vol. 1. Teheran, 1990.
- Bartholomae Ch. **Altiranisches Wörterbuch**. Strassburg, 1904.
- Benveniste E., Renou L. **Vr̥tra et Vr̥θragna. Étude de anthologie Indo-Iranienne**. Paris, 1934.
- Boyce M., Grenet F. **History of Zoroastrianism**. Vol. III: Zoroastrianism under Macedonian and Roman Rule. Köln, 1991.
- Campbell L.A. **Mithraic Iconography and Ideology**. Leiden, 1968.
- Darmsteter J. **The Zend-Avesta**. P. II: The Sîrôzahs, Yasts, and Nyâyis. Oxford, 1883.
- Duchesne-Guillemin J. **Religion of Ancient Iran**. Bombay, 1973.
- Forgotten Empire. The world of Ancient Persia** / Ed. By J. Curtis, N. Tallis. London, 2005.
- Geldner K.F. **Avesta. The Sacred books of the Parsis**. Vol. II: Vispered and Khorda Avesta. Stuttgart, 1889.
- Gershevitch I. **The Avestan Hymn to Mithra**. Cambridge, 1959.
- Ghirshman R. Le passe-bridge en défense de sanglier chez les peuples iraniens // **Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae**, 1977. Vol. 25.
- Gnoli G., Jamzadeh P. Bahrām // **Encyclopædia Iranica**. Vol. III, Fasc. 5. London, 1988. (<http://www.iranicaonline.org/articles/bahram-1>)
- Harlez C. de. **Avesta. Livre Secreté du Zoroastrisme**. Paris, 1881.
- Jackson A.V.W. Herodotus VII. 61, or the Arms of the Ancient Persians illustrated from Iranian Sources // **Classical Studies in Honour of Henry Drisler**. New York – London, 1894.
- Kotwal F.K., Hintze A. **The Khorda Avesta and Yašt Codex E1. Facsimile Edition**. Wiesbaden, 2008.
- Liddell H.G., Scott R. **A Greek-English Lexicon**. Oxford, 1996.
- Lipiński E. L'inscription de la statue de Verethragna // *Medioiranica. Proceedings of the International Colloquium organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 21st to the 23rd of May 1990* / Ed. By W. Skalmowski, A. Van Tongerloo / **OLA**. T. 48. Leuven, 1993.
- Malandra W.W. A glossary of terms for weapons and armor in Old Iranian // **Indo-Iranian Journal**, 1973. Vol. 15, № 4.
- Malandra W.W. **An Introduction to Ancient Iranian Religion. Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions**. Minneapolis, 1983.

-
- Nikolaev A.* The Germanic word for 'sword' and delocative derivation in Proto-Indo-European // **Journal of Indo-European Studies**, 2009. Vol. 37, № 3–4.
- Singh A., Khorasani M.M.* Sur les armes dans l'Avestâ (II) // **La Revue de Teheran**, 2012, № 82 (september) (<http://www.teheran.ir/spip.php?article1626#nb69>).
- Skjærvø P.O.* **An Introduction to Young Avestan**. Harvard, 2003.
- Spiegel Fr.* **Avesta. The Religious Books of the Parsees**. Vol. III: Khordah-Avesta. Hertford, 1864.
- Spiegel Fr.* **Commentar über das Avesta. Bd. II: Vispered, Yasna und Khorda-Avesta**. Wien, 1868.
- Stein M.A.* Zoroastrian deities of Indo-Scythian coins // **The Babylonian and Oriental records**, 1887. Vol. I, № 10.
- Wolf Fr.* **Avesta. Die Heiligen Bücher der Parsen**. Strassburg, 1910.